

כתב עת אלקטרוני
בהוצאת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

גליון מס' 5 מאי 2015

ניתן לקריאה באתר המכללה:
<http://www.dyellin.ac.il>

הרעילות של תרבות לוחמים

ניטה שוחט

הרעילות של תרבות לוחמים

ניטה שוחט¹

תקציר

במסה זו מוצג תהליך פדגוגי המתרחש במישור האישי והקולקטיבי, בשימוש במתודולוגיית הוראת הצללת-צד (sideshadowing) כדי להאיר את עיוותי "הקווים הישרים של סיבתיות" המתווים את הנרטיבים השליטים ב"תרבויות לוחמים". "הצללת-צד" היא מטבע לשון שנטבע על בסיס המושג המוכר יותר "הטרמה" (foreshadowing), להמשגת דרכי הבחנה בחלופות ולראיית אפשרויות אחרות לנרטיבים השליטים. יישום הצללת-צד בקריאת מחזהו של שקספיר "מקבת", מאפשר את בחינת התרבות שבה אנו חיים וראיית אפשרויות שונות מאלו הנראות מובנות מאליהן בתרבות ובחינוך בישראל. תהליך זה אינו תהליך שמכוון לעבר סגירה שהיא, בפועל, אשליה. למעשה, זוהי אסטרטגיית חיים הנוטשת את הביטחון הכוזב של תרבות הלוחמים הרעילה, ומתערבת, התערבות פעילה, לעבר העתיד הלא-ידוע והבלתי ניתן לידעה.

תאריכים: חינוך לשלום, חשיבה ביקורתית אתית, שקספיר, מקבת, העצמה פוסט-טראומטית

ב-21 בנובמבר 2012 כבר הייתה קרובה לקצה ה"ספירה לאחור", שבסופה אמור היה מבצע "עמוד ענן" להסתיים. מגישת החדשות בערוץ 10 ציינה שנותרה עוד שעה עד שהפסקת האש תיכנס לתוקף. היושבים באולפן באותה עת – כולם גברים – קבעו פה אחד שהרגעים האחרונים הללו הם תמיד הרגעים המסוכנים ביותר, שכן בזמן שעוד נותר לרשותם, מנסים שני הצדדים לגרום נזק רב ככל האפשר לאנשים ולרכוש. המנחה, תמר איש-שלום, תהתה על ההיגיון העומד מאחורי הכוונה הזו נוכח ההסכמה שכבר הושגה לגבי הפסקת האש. עמיתיה צחקו, ואחד מהם אמר: "זו מנטליות גברית, תמר, כמו כל הקרב הזה". ביום המחרת אושרה בעיתון הארץ אותה קביעה (שלכאורה מובנת היא מאליה), שכן דווח שכשלושים טילים נחתו בישראל במהלך השעות שלפני הפסקת האש בשעה 21:00, וכן שצה"ל המשיך את המבצעים שלו בשעות המעטות שעוד נותרו בטרם נכנסה הפסקת האש לתוקף.

במאמר מערכת של כתב העת International Herald Tribune באותו "היום שאחרי" (22 בנובמבר 2012), הסביר מיכאל אורן, שגריר ישראל בארצות הברית, את עמדתה של ישראל²:

התקופות שבינן [המלחמות הגדולות של ישראל] נקטעו שוב ושוב בידי מתקפות של ערבים ובפעולות תגמול ישראליות. בזו אחר זו, בלבנון, בגדה המערבית ובעזה, הגיבה ישראל במכות תגובה חזקות כנגד טרוריסטים שעשו כל שביכולתם להביא לחורבנה.

הבנו שאויבינו דרשו תזכורות תקופתיות למחיר הגבוה שיהיה עליהם לשלם על כך שרצחו את משפחותינו. אנו גם הבנו שההגנה על עצמנו כרוכה במחירים כלכליים, דיפלומטיים ואנושיים, אך לא הייתה לכך כל חלופה, מעשית או מוסרית. הטקטיקה היא הרתעה. האסטרטגיה שלנו היא הישרדות.

במסה זו בכוונתי להציג תהליך המתרחש במישור האישי והקולקטיבי באמצעות שימוש במתודולוגיית הוראה הבוחנת הן את הימים ההם, הן את הזמן הזה. המחזה מקבת מאת שקספיר, שאותו לימדתי כחלק מקורס במכללת "דוד ילין" באביב של שנת 2014, משמש בעבורי מנסרה שבאמצעותה אתבונן ברעילות של תרבות הלוחמים. המתודולוגיה שבה השתמשתי היא הצללת-צד (sideshadowing), מתודולוגיה שמטרתה לפתח דרכים להבחין בחלופות ולראות אפשרויות אחרות – או מנוגדות – לנרטיבים השליטים. הצללת-צד היא מטבע לשון שטבע גארי סול מורסון (Morson, 1994) על

1 ד"ר ניטה שוחט, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין
2 תורגם בידי יואב רינן.

בסיס המושג המוכר יותר 'הטרמה' (foreshadowing), כדי להמשיג דרכים לעורר "את התחושה שאירועים שקרו בפועל היו יכולים באותה המידה לא להתרחש כלל". לדבריו:

...תמיד קיים שפע של חלופות, ולעתים קרובות מה שקיים לא היה חייב לקרות... הצללת-צד... מטילה צל "מהצד", כלומר מאפשרויות אחרות. יחד עם אירוע, אנו רואים חלופות; עם כל הווה, הווה אפשרי אחר... ערפל של אפשרויות אופף כל התרחשות בפועל... במתן אפשרות לראות להרף עין אפשרויות שגם אם לא מומשו הרי הן בכל זאת בנות מימוש, הצללת-הצד מראה כיצד הנטייה שלנו לסרטט קווים ישרים של סיבתיים... יוצרת ראייה פשטנית של האירועים... הצללת-הצד משקמת את האפשרות של האפשרות (Morson, 1994: 118-119)

אותם "קווים ישרים של סיבתיים", הם שמתווים את הנרטיב השליט של תרבויות לוחמים. נרטיב זה משתקף בניסוח המטפורי הנזכר לעיל של שגריר ישראל, הרואה בעשרות שנות מלחמה "תזכורות תקופתיות", והוא זה שמוצא ביטוי במקבת של שקספיר באמצעות הייצוג של הרעילות הבלתי נמנעת של תרבויות לוחמים. מה שאני מכנה "הרעילות של תרבות לוחמים" הוא המיזוג בין מטרות צבאיות, מטרות מדיניות ומטרות דיפלומטיות (ולעתים גם שאפתנות אישית) לכדי נרטיב שליט אחד. נרטיב זה, ה"טבעי" למראית עין, מוביל לתוצאה בלתי נמנעת: לוחמה.

במלחמה של קיץ 2014, "צוק איתן", התנתה ממשלת ישראל את הסכמתה להפסקת אש בכך שהצד האחר יטפל בבעיית המנהרות שבאמצעותן חדרו המחבלים לישראל, ובבעיית הטילים שנורו על האוכלוסייה האזרחית. בהתנתה כזו, היא בעצם ניסתה את המטרה הצבאית של הלחימה כזוהי למטרה המדינית. המיזוג הזה הוא רעיל, משום שהוא מפקיד פתרונות דיפלומטיים בידי מצב עתידי, בתר-מלחמתי, ובכך הופך את הדיפלומטיה למותרות של עתות שלום במקום להשתמש בה כאמצעי להשגת שלום.

כאשר אני מיישמת הצללת-צד במסגרת הלימוד של טקסטים שקספיריים, הם משמשים אותי כמנסרה שמאפשרת לי ולסטודנטים הלומדים בשיעורי, לבחון ביתר קלות את התרבות שבה אנו חיים. גם את מקבת של שקספיר אני מלמדת בצורה זו, כדי לעורר הצללות-צד ונרטיבים נגדיים³, וכך להציע אפשרויות שונות מאלה שנראו מובנות מאלהן לחבר העיתונאים והמומחים שליוו את ה"ספירה לאחור" לעבר הפסקת האש בשנת 2012. אפשרויות אלו זכו להצצה של הרף עין ולניסוח קצרצר בידי האישה היחידה שהייתה אז בצוות החדשות; הדבר נעשה בצורה של שאלה שעד מהרה נעלמה בתוך בהירות נרטיב תרבות הלוחמים של התרבות הישראלית והפלסטינית כאחת, וכפי שהשתקפה בתיאור העובדות בדיווח העיתונאי על אותה שעה אחרונה.

ברצוני להציג כיוונים לפיתוח הצללת-צד הן כמתודולוגיה פדגוגית הן כמיומנות חיים, כדי להגביר את יכולת ההסתכלות ההיקפית שלנו. זו, בתורה, תסייע לנו לראות לא רק את מה שיכול היה להתרחש, אלא גם את מה שעדיין יכול להתרחש. הסתכלות היקפית שזוכה לטיפול באופן זה, חותרת תחת התהליך המוביל להתייחסות לתופעות כאל תופעות טבעיות, תהליך שמתרחש בכל שיח שליט (Fairclough, 1989: 107).

הפיכת האלימות לתופעה טבעית בתרבויות לוחמים באה לידי ביטוי חד במילה "תמיד" שבתיאור שלהלן של פרק הזמן שלפני הפסקת האש במלחמה קודמת, ב-16 בינואר 2009. כך כתב ד"ר עזאלדין אבו-אלעיש, רופא מעזה שעבד בבית החולים תל-השומר, שבנותיו ביסאן, מיאר, ואיה, ואחייניתו נור נהרגו מטילים ששיגרה ישראל סמוך למועד הפסקת האש: במקום כלשהו בראשי קיננה דאגה נוספת: דיבורים על הפסקת אש מבשרים לרוב הפצצה אלימה אחת אחרונה. השעות האחרונות הן תמיד גם האלימות ביותר, וכשהחיילים נסוגים הם מותירים אחריהם שדה קטל (אבו-אלעיש, 2011: 194).

3 counter-narratives. "הסיפורים שאנשים מספרים וחיים, סיפורים המציעים עמדת נגד, בין במובלע בין במוצהר, לנרטיבים התרבותיים השליטים" (Andrews, 2004: 1-2).

התפיסה של העצמת הסבל במועד הסמוך להפסקת אש כתופעה בלתי נמנעת, תפיסה המשותפת לפרספקטיבה הישראלית והפלסטינית, היא זו שנמצאת במוקד ה"עיבוד" שיוביל לשינוי תרבותי שאני מתווה כאן. הן לישראלים הן לפלסטינים, בתוך ישראל ומחוצה לה, מלחמת מאה השנים שלנו היא כבר חלק בלתי נפרד מהווייתנו, משהו טבעי בעקבות עשרות שנים של אבדן מצד אחד, ושל טראומות מסד מצד אחר. לישראלים-היהודים טראומת-המסד היא השואה, רצח המיליונים והעקירה מהשורש של החיים היהודיים באירופה. לפלסטינים זוהי הנפכה של שנת 1948, הקסטטופה של נישול העם הפלסטיני ופיזורו בעקבות ייסוד המדינה היהודית בארץ ישראל. במאמר המוקדש לאופן שבו אפשר לטפח צמיחה פוסט-טראומטית, תיאר רוברט ניימיר "תהליך של סיפור מחדש של אובדן" (re-storying loss), שמקורו ב"הבנייה מחדש של משמעות בעקבות משבר... צמיחה פוסט-טראומטית לא רק ליחידים החיים בתוך חברה, אלא גם, במובן מסוים, לחברה ככלל" (Neimeyer, 2009: 69, 71).

ניתוח נרטיבים הפך למתודולוגיה בין-תחומית בשטחים רבים; עם זאת, המיומנות הנלמדת היא בעיקרה תמטית, מה שמותיר את הפוטנציאל הגדול של ניתוח רטורי-אנליטי לחרוג מעבר לסיכום של תוכן ונושא, בלתי מנוצל. את הפוטנציאל הזה אפשר לממש באמצעות הצללת-צד. אחד המרכיבים המהותיים בהצללת-צד הוא הסתכלות היקפית מורחבת ובלתי מכוונת מראש. כך משתכללת היכולת לקלוט ולהפנים חלופות נרטיביות, ומכאן גם היכולת לפעול אחרת הן בתוך תרבויות, הן באופן חוצה תרבויות. המטרה היא רכישת מיומנות, ולא דווקא יישום תרפויטי או יישום חינוכי מכוונים ומסוימים. הסתכלות היקפית שזוכה להרחבה ולהעמקה מסוג זה תהא אפוא זמינה ליחידים (ובהרחבה גם לקהילות) באותן תקופות שהחיים מציבים את אתגריהם הבלתי נמנעים. כך גם תשתכללנה היכולות האנושיות, וגם ייווצרו אופנים חלופיים של פעילות מוסרית (moral agency) המודעת לכוחה, ויזכו לטיפוח.

אמנות בכלל, ולימוד מדעי הרוח במיוחד, יוצרים את מה שוויניקוט כינה בשם "מרחב פוטנציאלי". זוהי מטאפורה לאפשרות של שינוי (ויניקוט, 1995: 124-127), היכן שאפשר להתחיל לתרגם תוכנות וליישם אותן. ברצוני לסרטט את התהליך הזה באמצעות דיון קצר באופן שבו שקספיר ייצג את תרבות הלוחמים בסקוטלנד של מקבת, מקום שבו קיים זיהוי בין מטרות – והישגים – צבאיים ומדיניים. המפגש הראשון שלנו עם מקבת כגיבור, הוא בתיאור מלא השבחים שלו, תיאור שבא מפיו של הקצין שנפצע כאשר לחם לצדו. הוא מתאר את סצנת הקרב המכריעה:

מקבת אמיץ הלב (והוא ראוי לתואר זה)

חתן התעוזה, נופף בחרב הברזל

המהבילה מרוב שפיכות דמים,

לעג להצלחה, פילס דרכו

מול פני העבד;

ובלי ללחוך ידו, בלי גינונים,

פרם אותו מקורקבן עד לסת,

ואת ראשו תקע על החומה.

(מערכה 1, תמונה 2)

ההצבה "זה מול זה" בסצנת הקרב המתוארת, בצורה כה גרפית – קודור לא רק נהרג, אלא "נפרם" – עם ההתקבלות מלאת ההערכה של התיאור הזה (כפי שעולה מהמלך הקורא פעמיים "דודן נועז שלי! הוא איש כבוד!") – משקפת את תרבות הלוחמים של סקוטלנד המיוצגת במחזה.

רעילות תרבותית זו, הממזגת את הצבאי עם המדיני, באה לידי ביטוי גם באפיונם של מקבת, לידי מקבת, בנקו, מקדאף, וכן בהבטחה של פליאנס. ההתפשטות הרעילה של טשטוש הגבולות, מתוארת באופן מעניין גם בתמונת הפתיחה של

4 כל המובאות ממקבת במאמר זה הן על פי שקספיר, 1992.

ההפקה של מקבת שביים רופרט גולד. המכשפות מופיעות כאחיות רחמניות במהלך דיווחו של הקצין על מה שהתרחש בשדה הקרב, ולאחר מכן (ברגע שבו הקהל המלכותי עוזב את הסצנה), הן הורגות את הפצוע שלהן ומקבת נכנס (Goold, 2010). הסדר של שתי התמונות הראשונות הוחלף ותוכנן התמונה הרעילות התרבותית הזו, ההולכת ומתפשטת בחברה הגבולותיה טושטשו מנוסחת לראשונה בידי המכשפות במילים "טוב הרע ורע הטוב! / נרחף בערפל, באוויר המטונף" (מערכה 1, תמונה 1), ומהדהדת במילותיו הראשונות של מקבת במחזה: "יום טוב ורע כמו זה עוד לא ראיתי" (מערכה 1 תמונה 3).

מאותו רגע שבו נבחר הנתיב של מקבת, הוא גם מצדיק את עצמו וגם משמש כבסיס להתרחבותו ולהתעצמותו. הגבולות המוכרים אינם תופסים יותר כאשר מקבת שוקל את נבואת המכשפות המבשרת שהוא "יהיה למלך" ומוצא שהדבר "איננו רע, איננו טוב" (מערכה 1, תמונה 3). במרחק מחשבות מעטות משם (בתמונה הקודמת להופעתה הראשונה של ליירי מקבת), מצויה הפרספקטיבה הפרואקטיבית להשגת הכתר, אשר רואה במינוי מלקולם לנסיך הכתר מכשלה "שבה אמעד או אדלג עליה" (מערכה 1, תמונה 4). עד מהרה מכריע מקבת לטובת הדילוג, כלומר לטובת יוזמה ופעולה חתרנית שמטרתה להשיג את "תשוקותיי, העמוקות והשחורות" (מערכה 1, תמונה 4).

הגבול הברור היחיד שנותר הוא זה של מראית העין, מעשים שנעשים אך לא נחשפים. לכך יש הד בדבריה של ליירי מקבת, כאשר אנו רואים אותה לראשונה ושומעים את המונולוג שלה בתמונה הבאה: תוך כדי קריאת הדיווח של בעלה על נבואת המכשפות, היא מזהה אצל בעלה את השילוב "ברמיה תבחל, / אך את פרייה תאכל". היה זה דנקן שכבר עמד על כך, בתגובה לבוגדנותו של נגיד קודור הראשון, שבתרבות זו אין אפשרות להבחין בין ידיד לאויב: "אין שום שיטה / לפענח כוונות על פי פרצוף" (מערכה 1, תמונה 4). אך המלך חוזר על טעותו (בראותו בנגיד קודור "אדם שבו נתתי / אמון מלא") עם מקבת, כאשר הוא ממנה אותו לנגיד קודור השני. זו טעות שתוצאתה הגורלית היא הירצחו בידי מקבת. לפיכך, הצו של ליירי מקבת לבעלה "דמה לפרח חף מפשע, אך / יהיה הצפע מתחתיו" (מערכה 1, תמונה 5), כבר הוזכר קודם לכן: הוא זכה לניסוח מיד בתמונת הפתיחה בדמות האוויר הרעיל של סקוטלנד, והוא המשיך והשתקף בדמויות ובדיאלוג שבתמונה השלישית, כאשר מקבת אומר "יום טוב ורע כזה עוד לא ראיתי".

האפיון של בנקו עולה בקנה אחד עם הייצוג התרבותי הזה. על אף שלעיתים יש נטייה לראות בבנקו את כפילו המנוגד של מקבת, טענתי היא שאין הדבר כך. הקצין הפצוע, שדיווחו כעד ראיה, מספר על גבורתם של המפקדים, של מקבת ושל בנקו; הוא מתאר את מנהיגותם הקנאית, כאשר שני המפקדים "כמו תותחים המפגיזים בכפל רעם, / גם הם / הכפילו ושילשו מכותיהם". את להט הקרב הוא מנסח בהשתאות, כאילו "יצאה נפשם לאמבט של דם" (מערכה 1, תמונה 2). בתמונה שלאחר מכן, עתידו של בנקו מוצג באותו כפל משמעות לשוני שמאפיין את דבר המכשפות האומרות לו "קטונתך ממקבת גדול ממנו. / זכית בפחות, אך ביותר. / מלכים תוליד, אך לא תמלוך" (מערכה 1, תמונה 3), נבואה שמיימושה דורש – ובמקרה דגן גם מייצר – הימנעות מפעולה.

לנתיבו של בנקו יש הצדקה עצמית דומה לזו של מקבת. ההבדל באפיונם של הלוחמים הקנאים הללו אינו מצוי בתחומה של השאפתנות או בנחישות המקדשת את האמצעים המובילים למטרה; הוא מצוי בתחומו של התוכן (המידיות של העתיד המובטח למקבת לעומת הסיפוק הדחוי שמובטח לבנקו) ובפרגמטיות של בנקו הגדולה מזו של מקבת, ושבתורה מובילה להתנהלות הזהירה.

זוהי סקוטלנד המתוארת במערכה הראשונה של המחזה. שאר המחזה עוקב אחר ההשפעה של טשטוש הערכים והגבולות, שהוצג בפתיחה. הנתיב מגיע לקיצוניות בדיוק לפני שהוא עובר למקום אחר, לאנגליה, כאשר לוחמיה המובילים של סקוטלנד נמלטים אל הנסיך הגולה. מקדאף, דמות מרכזית בחצר המלך הסקוטי, מותיר בסקוטלנד את משפחתו חשופה ופגיעה למקבת הרצחני ומצטרף למלכו באנגליה.

הסתלקותו של מקדאף מבלי להודיע על כך למשפחתו, חושפת בגידה ביקיריו: הצבת הדגל לפני הכול, ללא היסוס או התבוננות כלשהי לצדדים, היא שחוסמת את שדה הראייה של מקדאף ומונעת ממנו לראות את הבגידה. הבגידה מתחזרת לו רק כאשר הוא עצמו נמצא מחוץ לרעילות של סקוטלנד שבמחזה. ליירי מקדאף מנסחת את מה שהמחזה

מראה (אך לא מסביר או מצדיק) בתמונה השנייה של המערכה הרביעית. רוס מייצע: "התאזרי, גברתי, בסבלנות" ומציע לדחות את ההכרעה בכל הנוגע לשאלה אם מנוסתו של מקדאף נובעת מ"פחד... ולא תבונה", עצה שלייד מקדאף דוחה בשתי ידיים:

תבונה! נוטש אשתו, עם תינוקות,
ביתו ונכסיו, והוא עצמו
בורח לו! אין הוא אוהב אותנו;
חסר בו רגש אב.
(מערכה 4, תמונה 2)

כל שיש ביכולתו של רוס לעשות הוא שוב לאשש את הנרטיב היחיד של תרבות הלוחמים, כאשר הוא אומר לליידי מקדאף "הרגעיי" (בשעה שהוא עצמו עומד להימלט משם), לראות כמותו את בעלה כ"יקר, חכם, שקול, בקי מאוד / בשיגיונות הזמן" (מערכה 4, תמונה 2). טענה זו נשללת לחלוטין באמצעות רצח אשת מקדאף וילדיו, רצח המתרחש מיד לאחר מכן, ואשר מוצג על הבמה כסתירה מוחלטת לטענה בנוגע לחוכמה או לשיקול דעת בהחלטתו של מקדאף להימלט ולהותיר את משפחתו חשופה ופגועה למעשים שהקהל עד להם. במונחים הנשענים על הערכים של תרבות הלוחמים השלטת בסקוטלנד שבמחזה, יש היגיון בנטישה, מתוך מטרה להילחם שוב, אך הקהל מקבל נקודת מבט אחרת, הן באמצעות הדיאלוג (בין ליידי מקדאף ובנה) הן באמצעות העלילה, כאשר הוא עד לשחיטה על הבימה. נקודת מבט נוספת נשאת פתוחה אחרי סוף המחזה: פליאנס, בנו של בנקו ויורשו – ומי שהמכשפות ציינו בתור זרעו של בנקו שיוביל לשובלת המלכותית – מציע מפתח הרמנויטי לפרשנות תרבותית. ההיפר-מודעות של מקבת – והמקבילה לה בדמות ההדחקה החריפה של ליידי מקבת – הן בבחינת מבוי סתום פסיכולוגי (בעבור הדמויות ובעבור קהל כאחד), אך המכשפות הבטיחו המשכיות לתרבות הלוחמים הזו ולוודאיות נושאות המוות שלה. נקודה זו זוכה להדגשה בהפקות רבות של היצירה באמצעות נוכחותו השקטה והמאיימת של פליאנס על הבימה, בעת סיום המחזה. השיקום השביר כבר נרמז במפגש הלוחמים באנגליה (מערכה 4, תמונה 3), כאשר מלקולם, המלך שלעתיד לבוא, בוחן את מניעיו של מקדאף ואת כוונותיו בשעה שהוא מופיע אצלו במפתיע. מלקולם מציין את נאמנותו של מקדאף למקבת בעבר, ומזכיר שמקדאף ומשפחתו שגשגו בזמן שלטון מקבת. הוא גם מעלה את האפשרות שמקדאף מרמה אותו בבואו. מלקולם שואל אותה שאלה ששאלה ליידי מקדאף בתמונה הקודמת, וזה יוצר אירוניה דרמטית שתתגלה רק מאוחר יותר לשתי הדמויות: "איך זה הפקרת רעיה וטף, / את היקר מכול, קשרים עזים של אהבה, / אך בלי להיפרד?" (מערכה 4, תמונה 3). כך מנוסחת הצללת-צד המפנה את המבט לעבר ערכים נוספים לערכים המדיניים והצבאיים.

באמצעות תיאור מזויף, שבו מלקולם מציג את עצמו כאדם רווי חטאים העולים על אלה של מקבת, וכמי שיש לו כוונות זדוניות אם ישוב לסקוטלנד ויעלה על כס השלטון, המלך שלעתיד לבוא בוחן את כוונותיו של מקדאף. המחצית הראשונה של תמונה זו – שבה מתבדות הצהרות מלקולם והן נחשפות כתכסיס – מעלה, לרגע, את אפשרות קיומם של גבולות שאין לחצותם ושל ערכים שנעלמו מנופה של סקוטלנד הלוחמת. אך על השיקום המיוחל של סקוטלנד עם שובו של יורש הכס, מעיב הצל של נבואת המכשפות. הנבואה נאמרת לראשונה בתמונה השלישית במערכה הראשונה, ולאחר מכן שבה ועלתה בתמונה הראשונה של המערכה הרביעית (כאשר המכשפות קוראות "תנו!" ארבע פעמים, ואז חושפות "תהלוכה של שמונה מלכים, האחרון בשורה אוחד ראי, ואחריהם רוחו של בנקו").

שיקום שושלת דאנקן בידי מלקולם זוכה אפוא להצללת-צד, הצללה המנסחת איום על השושלת עוד בטרם התהוותה במערכה הראשונה והרביעית, ולפיכך גם בסיומו של המחזה. מה שמובטח הוא הרציפות של תרבות הלוחמים, תרבות שהטבח הכרוך בה גם מסופר וגם מוצג על הבמה לאורך כל הדרך. ההפוגה הקצרה באנגליה מחוץ לרעילות של תרבות הלוחמים ב-מקבת, כאשר בחינת מניעיו של מקדאף מזכירה את קיומם של ערכים שנעלמו מסקוטלנד המיוצגת כאן, מציעה נקודת מבט שונה, של "יושר [...] כבוד [...] אמת" (מערכה 4 תמונה 3); אך סופו של המחזה מערער על אפשרות

זו באיום ובנבואה של הנצחת הקיים, כפי שהדבר מתגלם בדמותו של פליאנס. במחזה **מקבת** מוצעת ראייה שאינה מתאפשרת לדמויותיו, זוהי תובנה ביחס למבוי הסתום ולביטחון האשלייתי של תרבויות לוחמים. התמונה המתרחשת באנגליה מצביעה על צעד ראשון לעבר חשיבה מהותית חדשה, ומכאן גם לפוטנציאל שיש בחשיבה זו לשינוי. ברם, כיוון זה נחסם באמצעות הנבואה הפתוחה המתייחסת ליורשיו של בנקו.

השאלות שהציב מלקולם באנגליה, כאשר העמיד למבחן ערכי את מה שנראה כנאמנותו המדינית והצבאית של מקדאף, נעלמות בעלייתו לכס השלטון: עתה מלקולם מזהיר ש"נשתווה איתכם" בהתאם לאמת המידה של המעשים הצבאיים, ומבטיח סגירת חשבון "במידה / בזמן ובמקום הנאותים" (מערכה 5, תמונה 9) על בסיס הביטחון המדומה של ההמשכיות. הקריאה בהצללת-הצד של שקספיר **במקבת** מראה את הרעילות החובקת-כל של תרבות זו, על הביטחון הכוזב של המשכיות, ועל הכורח לחיות עם הבלתי ידוע והבלתי ניתן לידיעה, תובנות של טרגדיה הכרוכות בסיומה של הסוגה במוות.

חלופה לחזרתיות האין-סופית של תרבות הלוחמים והרעילות שלה מוצעת בידי ג'ונתן ליר ב**טביעת המונח** "תקווה רדיקלית" (Lear, 2006) והבהרת הרעיון העומד מאחוריו באמצעות תגובות מנוגדות מצד שני מנהיגי שבטי ילידים אמריקניים נוכח חורבן תרבותם באמריקה במאה ה-19.

בספרו "תקווה רדיקלית: אתיקה לנוכח חורבן תרבותי" (Lear, 2006), תיאר ליר בחירות הפוכות של שני מנהיגים, מנהיג שבט העורב ומנהיג השבט Sioux, בשעה שהללו מנווטים שינוי אבסולוטי שאין כל אפשרות להימנע ממנו. מנהיג Sioux המשיך בדרכים המסורתיות ונלחם בצבא ארצות הברית. מנהיג העורב פעל בתוך אי-ודאות מוחלטת, תוך שימוש באמצעים ובערכים הזמינים לקולקטיב, "תהא אשר תהא משמעותם בסופו של דבר" (ביטוי השב וחוזר לאורך הספר, כאשר הרעיון של תקווה רדיקלית מודגם באמצעות הקטסטרופה של שבטי הילידים האמריקניים ושתי אסטרטגיות המנהיגות הסותרות שאומצו ביחס אליה).

בשני המקרים מדובר בחורבן תרבותי עצום, אבל הניווט הקשוב והגמיש של מנהיג שבט העורב אפשר הישרדות תרבותית תוך כדי תגובה למציאות משתנה. יתר על כן, השינוי שחל במציאות היה כה גדול עד שהתובנות שאפשר היה ללמוד מן העבר, לא יכלו עוד לשמש לצורך מיפוי של ההווה, וקל וחומר של העתיד. במילים אחרות, המציאות שעמה נאלצו השבטים הללו להתמודד הייתה שונה באופן כל כך מוחלט מהמציאות שקדמה לה, עד שעצם האפשרות להבין את ההווה (ומכאן גם את העתיד) באמצעות הכלים שסיפק העבר, נידונה מראש לכישלון. מדובר אפוא בצומת שנעדרים ממנו ציפיות או רציפות מושגית, אך בו-בזמן הוא דורש פעולה בתוך הלא-ידוע. תקווה רדיקלית משתקפת ב"מעורבות רפלקטיבית מתמשכת אשר, בתנאים נוראיים, הובילה לתוצאות חיוביות מוחשיות" (Lear, 2006: 141-142). הרדיקליות שהדגים ליר בספרו באה לידי ביטוי בניווט תהליך, שלקהילה "חסרים עדיין המושגים ההולמים שבעזרתם יוכלו להבין אותו" (Lear, 2006: 103). במסגרת תנאים נוראיים אלה, נדרשה המנהיגות לפעול בתוך מציאות משתנה: מה שנחשב "טבעי", נכשל. קרול גיליגאן התייחסה לכך:

הן מלחמה הן אהבה טרגית הולכות ונתפסות, כך נראה, כחלק מטבע הדברים. תוך כדי קריאת ההיסטוריה של התרבות באופן שמזהה פסיכולוגיה פטריארכלית עם תרבות, אנו רואים את אי-הנחת, או הנוירוזה, הכרוכה בה כמחיר ששומה עלינו לשלם (Gilligan, 2011: 99).

כפי שעולה ממה שמלקולם ידע לשאול באנגליה – אך שכח עם שובו לסקוטלנד ולכס המלוכה – וכפי שמנחת חדשות ערוץ 10 ידעה לשאול בשעה האחרונה לפני הפסקת האש, נוכח הגברת הקטל שהייתה כה מובנת לעמיתיה, היכולת להבחין בצללים הנמצאים בצד, הכישרון לראות הקשרים שונים בו-בזמן, הם אלה שפותחים את אופק האפשרויות הלא-ידועות עדיין, ובכך הם מציעים שחרור והתפכחות מהאשליות האיתנות שמציע המוכר.

סקוטלנד של **מקבת** משמשת אפוא כפריזמה, שבמציאות הישראלית העכשווית מאפשרת לנו, במכללה בירושלים, לראות את עצמנו בראייה מורכבת יותר. היכולת להתבוננות עצמית בעלת מורכבויות, היא השלב הראשון וההכרחי בדרך אל שינוי. השינוי כולל את ההכרה שיש להפריד בין מטרות צבאיות לבין מטרות מדיניות, וכן הבנה שפתרונות

דיפלומטיים יצירתיים הם בבחינת דרך ולא בבחינת מותרות שיש לדחותן לתקופה שקטה. במציאות ערכית זו הצבא מייעץ לממשל, אך לא קובע את יעדיו, והאזרחים אינם מחפשים נרטיב אחד ואחיד אלא נרטיבים רבים ומגוונים, המאפשרים את קיומם של צללים רבים ככל האפשר "מהצד".

תהליך זה אינו תהליך תכליתני שמכוון לעבר סגירה שהיא, בפועל, אשליה. למעשה, זו אסטרטגיה של חיים בתוך תקווה רדיקלית, תוך כדי נטישה של הביטחון הכוזב של תרבות הלוחמים הרעילה, והתערבות פעילה לעבר העתיד הלא-ידוע והבלתי ניתן לידיעה.

מקורות

אבו-אלעיש, ע' (2011). לא אשנא – סיפורו הנוגע ללב של אב, רופא ואדם יוצא דופן. תל אביב: הכורסא וידעיות אחרונות

ויניקוט, ד"ר (1995 [1971]). משחק ומציאות. תל אביב: עם עובד

שקספיר, ו' (1992). מקבת - נוסח עברי מאת מאיר ויזלטיר. תל אביב: עם עובד

Andrews, M. (2004). "Counter-narratives and the Power to Oppose". In M. Bamberg & M. Andrews (Eds.), *Considering Counter-Narratives: Narrating, Resisting, Making Sense* (pp. 1-5). Amsterdam: John Benjamins

Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London: Longman.

Gilligan, C. (2011). *Joining the Resistance*. Cambridge UK & Malden, Maine: Polity Press

Goold, R. (director, 2010). *Macbeth*. UK: Illuminations Media Co.

Lear, J. (2006). *Radical Hope: Ethics in the Face of Cultural Devastation*. Cambridge, MA: Harvard University Press

Morson, G.S. (1994). *Narrative and Freedom: The Shadows of Time*. New Haven, CT: Yale University Press

Neimeyer, Robert. (2009). "Re-storying Loss: Fostering Growth in the Posttraumatic Narrative." in *Handbook of Posttraumatic Growth: Research and Practice*, NY and London: Routledge, pp. 24-46.